HOKAND HANLIĞININ EKONOMİK DURUMU

Doç. Dr. Füsun KARA*

Öz

Bu makalede Hokand Hanlığının ekonomik durumu anlatılmıştır. 1710 tarihinde Buhara Hanlığından ayrılarak kurulmuş olan Hokand Hanlığı, Özbeklerin Ming kabilesinden Şahruhbey tarafından Fergana Vadisinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1740 yılında Hokand, Hanlığın merkezi olmuştur. Fergana önemli bir ziraat bölgesidir. Hokand Hanlığında 19. yüzyılın başlarından itibaren zirai üretimi arttırmak amacıyla büyük sulama kanalları inşa edilmiştir. Pamuk en önde gelen endüstri ürünüdür. Hanlığın tüm şehir ve köylerinde zanaatçılar önemli bir yer arz etmekte idi. Hokand'ın gelişmesinde büyük ipek yolunun rolü büyük olmuştur.

Hokand Hanları 18. yüzyılın ortalarından itibaren vadideki askeri ve siyasi gücünü iyileştirmek için ticaret yolları üzerinde etkili bir kontrol sistemi kurmuşlardır. Hokand Hanlığı Rusya, Çin, Hindistan ve Buhara ve Kaşgar ile ticari ilişkilerde bulunmuştur. Hokand Hanlığında altın, gümüş ve bakır sikkeler kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Hokand Hanlığı, Ziraat, Zanaatçılık, Ticaret, Rusya, Fergana Vadisi, Pamuk.*

Abstract

The Khanate of Kokand of Economic Structure

In this article, I discussed the economic structure in the Khanate of Kokand. The khanate of Kokand was established in 1710 when the Shaybanid emir Shahrukh of the Minglar Uzbeks declared independence from the Khanate of Bukhara establishing a principality in the Fergana Valley. In 1740 it became the capital of the Kokand Khanate. Ferghana

* Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

was mainly agricultural region. From the early nineteenth century, the construction of major irrigation channels throughout the valley progressively increased, agricultural production in Khanate of Kokand. Cotton was pre-eminent among industrial crops. Handicrafts were a feature of all towns and villages in the khanate. The Great Silk Road had palyed a major role in the development of the Kokand.

Middle of the eighteenth century, the Khans of Khoqand recognized that establishing control over the trade routes was the most effective way to improve their military and political position in the valley. The Khanate of Kokand of had commercial relationship with Russia, China, India, Bukhara and Kasgar. Gold, silver and copper coins were all used in the monetary system of the Kokand Khanate.

Key words: *The Khanate of Kokand, Agriculture, Handicrafts, Trade, Russia, Ferghana Valley.*

XVI. yüzyılın başlarında Deşt-i Kıpçaklı Muhammed Şeybani Han'ın (1451-1510) Timurlular Devletine karşı askeri yürüyüşler yaparak bu devleti yenmesinden sonraki devirde Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda birer feodal oluşum olarak ortaya çıkan hanlıkların hakimiyet mücadeleleri giderek resmiyet kazanmıştır. XIX. yüzyılın 60'lı yıllarına gelindiğinde ortaya çıkan siyasi tablo ise bu coğrafyadaki üç yüz elli yıllık bir tarihi sürecin sonucu olmuştur.

Makalemizin konusunu teşkil eden Hokand Hanlığı Fergana Vadisinde kurulmuştur. Fergana Vadisi jeo-politik özelliği, su kaynakları ve tarıma elverişli toprakları ile tarihte ve günümüzde Orta Asya coğrafyasının en önemli bölgelerinden biri olma özelliğini korumuştur. Tanrı Dağları, Alay ve Pamir Dağ silsileleri ile çevrili olan vadinin batısı dar bir şerit ile Maveraünnehir coğrafyasına bağlanmaktadır. Bölgenin tarihi kaynaklarda yedi önemli yerleşim yeri olduğu bilinmektedir: Andican, Oş, Merginan, İsfara, Hocend, Ahsi ve Kasan. İlk devirlerde var olan Kuba gibi bazı yerler eski önemini yitirip yok olurken, hanlığa ve bölgeye ismini veren Hokand ve Fergana gibi şehirler ise daha yakın dönemlerde kurulmuştur.[1]

1710 tarihinde Buhara Hanlığından ayrılarak kurulmuş olan hanlık Özbeklerin Ming boyundan Şahruhbey tarafından kurulmuştur.[2] Bu hanlığın kendi varlığını tam olarak hissettirmesi ise İrdene (Erdene) bey (1740-1769) zamanında olmuştur. Fergana onun zamanında komşuları ile ilişkiler ve ittifaklar içinde bulunmuştur. Hanlığın yönetiminin daha

[1] Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi,* Ankara, 2006, s. 7.

[2] Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında,* Ankara, 1975, s. 33; M. Annanepesov, "Relations Between The Khanates And With Other Powers", *History of Civilizations of Central Asia, Development in contrast: from the sixteenth to the mid nineteenth century,* UNESCO, 2003, s. 84-89.

sistemli bir şekilde oturtulması ise Narbutabey döneminde gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Alim Han hanlığın sınırlarını oldukça genişletmiş siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan yükseltmiştir. Ömer Han döneminde de ekonomik yönden güçlenmeye dayalı birtakım hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır.[3] 1817 yılında Seyhun'un aşağı bölümünde Akmescid adı verilen Hokand kalesi, XIX. yüzyılın yirmili yıllarında Evliyaata kalesi ve şehri, bundan sonra da Bişbek ve Tokmak kaleleri yapılmıştır. Buralarda pazarlar düzenlenmiştir. Kaleler ve pazarların çevrelerine Hokandlı tüccarlar ve halk yerleştirilmiştir. Bütün bu oluşum ve tahkimler Hokand birliklerince gerçekleştirilmiştir. Bunların askeri olduğu kadar büyük ticari önemi de bulunmaktaydı.[4] Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Kırgız-Kıpçakların Hokand Hanlığı içerisinde ağırlıklarını hissettirmesiyle beraber, siyasal kaos daha da artmış ve bu durumdan faydalanan Ruslar 1847-1864 yıllarında Hokand Hanlığının şimdiki Kazakistan ve Kırgızistan topraklarındaki hakimiyetine büyük bir darbe vurarak, birçok yeri ele geçirmiştir.

Rusya, 1868 yılında Hokand Hanlığını ilhak ederek vadiyi Fergana Oblastı adıyla yönetmeye başlamıştır. Fergana vadisindeki Hokand Hanlığının Rus işgaline uğramasından sonra oluşturulan Fergana Eyaleti'nin sınırları idari bakımdan yeniden düzenlenmiştir. Bu karmaşık dönemde Fergana bölgesinin sınırları; kuzeydoğu yönünde Semireçin (Yedisu), kuzey-batıda Sırderya ve Türkistan (Yesi), Güneybatı yönünde Buhara Hanlığı ve Pamir, Güneydoğuda ise Doğu Türkistan (Kaşgar) olmuştur.[5] Sovyet dönemi ile birlikte bölge Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaştırılmıştır. İç içe giren bu karmaşık sınırlar dün olduğu gibi bugünde bölge ülkeleri arasında sınır anlaşmazlıklarını, siyasi çatışmaları tetiklemektedir.

Hokand Hanlığında toprağın büyük kısmı devletin elinde olmuş, belirli bir kısmı ise özel kişilerin elinde bulunmuştur. Hanlar toprakların bir kısmını vergilerden muaf tutulmuş bir şekilde hizmet vermiş olan kişilere özel mülk olarak paylaştırmıştır. Bu makalemizde, Hokand Hanlığının ekonomik durumunu ziraat, zanaatçılık, ticaret ve vergi başlığı altında ele almaya çalıştık.

Ziraat

Orta Asya'nın en verimli ve stratejik topraklarını içinde barındıran Fergana Vadisinde suni sulama çok eski dönemlerden[6] itibaren önemli

[3] Svat Soucek, *A History of Inner Asia,* Cambridge, 2000, s. 190; H.N. Bababekov, "Ferghana And The Khanate of Kokand", *History of Civilizations Central Asia, Development in contrast: from the sixteenth to the mid nineteenth century,* UNESCO, 2003, C. V, s. 72.

[4] Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler,* C. 8, Ankara, 2000, s. 573.

[5] Üçler Bulduk, *a.g.e.,* s. 9.

[6] İlkçağlarda ekonomik gelişmesinde önemli bir rol oynayan sulama kanalları Fergana'nın nehir uygarlığı olarak anılmasına neden olmuştur.

bir yere sahip olmuştur.[7] Hokand Hanları bölgeye hakim oldukları dönem içerisinde Fergana'nın ziraat mıntıkasını büyük sulama tesisleri ile genişletmişler ve şehir hayatının gelişmesi için de gözle görülür emek sarf etmişlerdir.[8]

Vadide, Alay ve Türkistan sıradağlarından akmakta olan Narın nehrinin suyundan geniş şekilde faydalanılmıştır. Akbura, Aravan, İsfayram, Şahimerdan, Soh ve İsfara nehirleri de büyük bir öneme sahip olmuştur. Aynı zamanda, Karaderya ve onun ırmakları olan Kurşab, Karagulca, Tar, Yassı, Kögert, Maylısay ve Çatkal dağlarından akan Padşaata, Kasansay, Gavasay nehirleri çiftçiliğin gelişmesinde önemli bir yer almıştır. Narın ve Karaderya'nın birleşmesiyle meydana gelen Sırderya devletin en büyük su kaynağı olmuştur. Fergana Vadisinde sun'i sulamaya İrdanabey zamanında ayrı bir önem verilmiştir. Özellikle İrdanabey Soh nehrinden ark çıkararak yeni tarım alanları oluşturmuştur.[9] Alim Han ise altı kanal çıkarmış ve Altıarık adında büyük bir köyün oluşmasını sağlamıştır.[10] Muhammedali Han da Soh'dan ark kazdırmıştır. Hüdayar Han tarafından Uluğnehr kanalının kurulması Eseke etrafındaki uçsuz bucaksız yerleri tarım alanına çevirme imkanını vermiştir.[11]

Suni sulamanın gelişmesi, çiftçiliği, beraberinde de genel olarak vadide üretim güçlerinin gelişmesini sağlamıştır.[12] Çiftçilikte pamukçuluğa büyük bir önem verilmiştir. Tabiatı ile bu kültür bitkisi zanaatçılığın birçok alanına iş sağlamada önemli bir yer tutmuştur.

Çiftçilikte pamuk, ipek ve tütün yetiştirilmesinin yanında sebzecilik ve bağcılık gelişmiştir.[13] Çiftçilikte pamuğun yanı sıra buğday, darı, pirinç, keten, kenevir, susam ayva, erik, şeftali elma, kiraz, kavun, karpuz, bostan ve diğer türlü türlü ürünler yetiştirilmiştir. İnsanı hayrete düşüren ve zevk veren birçok bağ meydana getirilmiştir.[14]

Zanaatçılık

Şehir ve köylerde zanaatçılığın geniş şekilde yayıldığı hususunda bilgiler mevcuttur. XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar halkın iktisadi hayatında el sanatları gibi geleneksel geçim türleri belirli bir yer tutmuştur. Şehirlerdeki ahalinin büyük bir kısmını zanaatçılar oluştur-

---

7 Haydarbek Bababekov, *Hokand Tarihi,* Taşkent, 1996, s. 29.

8 V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* Ankara, 1975, s. 331.

9 Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele,* Ankara, 2006, s. 28, 29.

10 Svat Soucek, *a.g.e.,* s. 190. Bu kanal 1835 yılında inşa edilmiştir.

11 Hamid Ziyayev, *a.g.e.,* s. 29; H.N. Bababekov, "Ferghana and the Khanate of Kokand", *History of Civilizations Central Asia,* UNESCO, 2003, C. V, s. 82.

12 M. Amincanova-G. Jeltova, *Uzbekistan Halklari Utmiş Tarihidan Lavhalar,* Taşkent, 1974, s. 126.

13 Nadira A. Abdurakhimova, "The Colonial System Of Power In Turkistan", *Middle East Studies 34,* 2002, United States of America, s. 242.

14 H.N. Bababekov, "a.g.m.", s. 83.

muş, memleket hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Zanaatkarlar büyük köylerde de faaliyet göstermişlerdir.[15]

Hokandlılar usta ticaret ve zanaat erbabları olarak ün kazanıp Hindistan, Çin, Rusya ve diğer ülkelerle ticaret yapmışlardır.[16] Özellikle dokumacılık, dericilik, çömlekçilik, terzilik, boyacılık, bakırcılık, demircilik, marangozluk ve zanaatçılığın diğer türleri gelişmiştir. Şehirlerde el sanatları mahalleleri oluşmuştur.[17] Buralarda demircilik, ağaç işlemeciliği, dokumacılık, deri işlemeciliği, çömlekçilik yapılmıştır.[18] Özellikle Evliyaata şehrinde halkın önemli bir kısmını el sanatları erbabları oluşturmuştur. Şehirde 15 deri atölyesi, dökme demir eritme atölyesi, 8 demirci atölyesi olup ustalardan teşvik amacıyla vergi alınmamıştır. Onlar sadece iç ihtiyaçlar için değil, aynı zamanda dış pazar için de çeşitli ürünler üretmişlerdir.[19] Zanaatkarlar döküm kazanlar üretmişlerdir. Araba tekerlekleri için dökümde çember ve demirden el orakları imal etmişlerdir.[20] Hokand'ın burada kurduğu demir atölyeleri bütün Sırderya boyunca kullanılan tarım aletlerinin yapım ve tamiratını karşılayacak düzeyde olmuştur.

Memlekette çömlekçilik de geniş ölçüde yayılmış, küp, tabak, kase, fincan, sini ve diğer ev eşyaları hazırlanmıştır.[21] Boyacılığa ayrı bir meslek niteliğinde değer verilmiştir. Kağıt imalatı da hanlıkta gerçekleştirilen diğer bir zanaat türüdür. Hokand ve Taşkent şehrinde el ile kağıt imalatı babadan oğula geçen meslek olarak tanımlanmıştır.

Pamuk ve ipekten çeşitli kumaşlar dokunmuştur. Kumaşlar çeşitli renklerle boyanmış, bunların arasında kaliteli kumaşların değeri yüksek olmuştur. Kilim dokuma, deri eşyalar, yama gibi yaygın el sanatlarına ait eşyalar günümüze kadar ulaşmıştır. Hanlıkta pamuktan ip eğirme zanaatı geniş ölçüde yayılmıştır.[22]

İpekçilik tüm Fergana vadisini kapsamış çok miktarda ipek kozası yetiştirilmiştir.[23] İpek yolu ağı içinde olan bölgede ipek dokuma sanatı da diğer Türkistan Hanlıklarında olduğu gibi çok gelişmiştir. Margilan, Hokand ve Hocent de ipek imalatı yoğunlaşmıştır.[24] Örümcek ağı gibi ince

---

15 L. Carmel and M. Niyazova, "Textile Arts In Transoxania", *History of Civilizations Central Asia,* UNESCO, 2003, C. V, s. 659.

16 Haydarbek Bababekov, *a.g.e.,* s. 68.

17 L. Carmel and M. Niyazova, "a.g.m.", s. 660.

18 M. Amincanova-G. Jeltova, *a.g.e.,* s. 126.

19 S.A. Oljobaev-Ö.K. Karaev ve diğerleri, *Kırgızstandın En Bayırkı Mezgilderden XIX. Kılımdın Sonuna Çeyinki Tarığı,* Bişkek, 1998, s. 216; Svat Soucek, *History of Inner Asia,* Cambridge, 2000, s. 191.

20 Haydarbak Bababekov, *a.g.e.,* s. 36.

21 L. Carmel and M. Niyazova, "a.g.m.", s. 659.

22 Haydarbek Bababekov, "a.g.m.", s. 81.

23 Scott C. Levi, "The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand 1709-1822", *Journal of Global History (2007) 2,* London, 2007, s. 214.

24 L. Carmel and M. Niyazova, "a.g.m.", s. 660.

kumaşlar, ince mendillerden başlayarak kalın ve ağır ipek kumaşlara varıncaya kadar pek çok ipek kumaş dokumacılığı yapılmıştır.[25]

Hokand Hanlığının sahip olduğu belli başlı madenler ise en altın, gümüş, bakır, demir, turkuaz, zümrüt, safir, yakut ve akik taşı[26] idi.

Ticaret

Ticaret, halkların birbirleri ile ilişkiler tesis etmelerinin bir aracı ve toplum üretim araçlarının gelişmesini tetikleyici bir unsurdur. Bu bağlamda Hanlığın ekonomisinin gelişmesinin önemli unsurlarından biri ticaretin geliştirilip yayılması olmuştur. Hokand Hanları ticaret ve tüccarları koruma siyasetine büyük bir önem vermişlerdir.

18. yüzyılın ortalarından itibaren Hokand Hanları, ticaret yollarının kontrolünü ellerinde bulundurmak suretiyle Fergana Vadisindeki siyasi ve askeri gücü de ellerinde bulundurabilecekleri siyasetini benimsemişlerdir. Zira bu düşünceden hareketle ticaretin boyutları çok geniş alanlara yayılmıştır. Hokand, Andican, Margilan, Namangan, Oş, Taşkent, Türkistan (Yesi) büyük ticaret ve zanaat merkezlerine dönüşmüştür.[27]

O dönemde, Hokand Hanlığının tüccarlarına diğer Türkistan hanlıklarının birçok yerinde rastlamak mümkün olmuştur. Onlar aynı zamanda Çin, Hindistan, Osmanlı Devleti, Rusya, Arabistan ve diğer dış memleketler ile de ticaret yapmışlardır.[28] Hokandlılar özellikle Kaşgar ile hızlı ticari faaliyetlere girişmişlerdir. Bu işte Andicanlılar önemli bir yer işgal etmiştir. Onların Kaşgar'daki faaliyetleri o derece büyük olmuştur ki Orta Asya'dan oraya giden tüccarlar çoğunlukla Andicanlılar olarak isimlendirilmiştir.[29]

Rus ticareti için Türkistan Hanlıkları'nın önemi her geçen yıl daha fazla artmıştır. Rusya ile Hokand Hanlığı arasındaki ticari ilişkiler de Kazakistan ve Sibirya üzerinden büyük bir coğrafyaya yayılmış ve iki tarafta her açıdan büyük faydalar sağlamıştır.[30] Zira Rus hükümeti büyük bir ihtiyat ve ustalıkla Özbek Hanlıklarına sokulma, onların Kazakistan ve Kırgızistan'daki etki alanını daraltma siyasetini aralıksız uygulamıştır. Rusya bu işi, kervan yollarının güvenliğinin sağlanması ticari ilişkilerin geliştirilmesi maskesi altında yapmıştır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya pazarlarına ulaşan Rus mallarında büyük bir artış görülmektedir. Rusya'dan ithal edilen ürünlerin başlıcalarını ise gümüş, iş-

[25] J. Neil Melvin, *Uzbekistan: Transition to Authoritarianism on the Silk Road,* USA, 2000, s. 63.

[26] H. Bababekov, "a.g.m.", s. 81.

[27] Ira Marvin Lapidus, *A History of Islamic Societies,* USA, 2002, s. 350; M. Amincanova-G. Jeltova, *a.g.e.,* s. 116.

[28] H. Bababekov, *a.g.e.,* s. 117.

[29] Hamid Ziyayev, *a.g.e.,* s. 29; Svat Soucek, *a.g.e.,* s. 192; Scott C. Levi, "a.g.m.", s. 224.

[30] Ira Marvin Lapidus, *a.g.e.,* s. 350.

lenmiş deri ve mamul mallar oluşturuyordu. Hokand'ın Rusya'ya ihraç ettiği ürünler arasında da pamuk ilk sırayı almıştır. 1758-1853 yılları arasında Rusya ile Hokand Hanlığı arasındaki ithalat-ihracat hacmi büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda pamuk ekim alanları genişletilmiş yeni sulama kanalları inşa edilmiştir. Ticareti canlı tutmak için aralıklı olarak iki taraftan elçiler gelip gitmiştir.[31] 1812 yılında Hokand elçisi ticari bağlantı amacıyla Orenburg'a gitmiştir. 1813 yılında da çarın elçisi Hokand'a gelmiştir.[32] 1825 yılında Taşkent Kuşbeyi, Muhammedali Han'ın adına Saatbek Sultanbekov'u elçi olarak Sibirya'ya göndermiştir. Elçi karşılıklı ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve engellerin aşılması meselelerini görüşmüştür. 1828 yılında Muhammedali Han, Tursunhoca ve Mirkurban'ın başkanlığında 14 kişilik elçi heyetini Sibirya'ya göndermiştir. Elçiler buradan Petersburg'a gönderilmiştir. Muhammedali Han, Rus hükümetine yazdığı mektuplarda ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik tekliflerini bildirmekle birlikte, Hanlığa bağlanan Karkaralı bölgesindeki Karkaralı, Kent, Ku, İdrey ve Kızılrey isimli yerlerde Rus Hükümeti tarafından kaleler kurulmasını yanlış bulduğunu ifade etmiştir. 1836 yılında Muhammedali han Sibirya'ya yine Saatbek Sultanbekov başkanlığında 5 kişilik bir elçi heyeti göndermiştir. Hokand elçileri Akmolla, Setropavlovsk üzerinden Omsk'a gidip Batı Sibirya Genel Valisi ve Omsk Bölge Başkanı'na Taşkent Beylerbeyi'nin çeşitli mektuplarını teslim etmişlerdir. Bu mektuplarda ticari ilişkilerin geliştirilmesi teklif edilmekle birlikte, Kazakistan hakkında da görüşülmüştür.[33]

1842 yılında Hokand elçisi Sanpetersburg'a Sahib Zade Fazl Halil Senpetersburg'a gönderilmiştir. Taşkent ve Petropavlavsk arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin daha da canlı tutulması isteğinde bulunmuştur.[34] 1868 yılı Ocak ayında Rusya ile Hokand Hanlığı arasında ticaret anlaşması yapılmıştır.[35]

---

31 S.A. Oljobaev-Ö.K. Karaev ve diğerleri, *a.g.e.,* s. 225.

32 Svat Soucek, *a.g.e.,* s. 193.

33 Ziyayev, *a.g.e.,* s. 80; M. Annanepesov, "Relations Between The Khanates And With Other Powers", History of Civilizations of Central Asia, UNESCO, 2003, Volume V, s. 86.

34 Khalid Adeeb, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia,* California, 1998, s. 42.

35 1. Hokand hanlığının bütün şehir ve köylerinde Rus tüccarları için serbestçe ticaret yapma imkanı verilecektir. Aynı şekilde Hokand'ın ticaret ehline de Rusya'ya bağlı yerlerde çalışma hakkı verilmesi hususunda ilgili dairelere tavsiyede bulunulacaktır.

2. Rusya tüccarlarına hanlığın şehirlerinde isterlerse kendi kervansaraylarına sahip olma izni verilecektir. Zamanı geldiğinde Hokand hanlığı tüccarlarına böyle bir imkan Rusya şehirlerinde yaratılacaktır.

3. Ticaretin gidişatının ve vergilerin yasal olarak alınmasının denetlenmesi için Rus tüccarları kendi ticaret temsilcilerini tayin edeceklerdir. Bu hak Rusya'ya bağlı şehirlerde Hokand tüccarlarına da verilecektir.

4. Rusya'dan Hokand hanlığına ve buradan oraya götürülecek mallardan Türkistan ülkesinde alınan miktarda, yani malların çıplak fiyatı üzerinden % 2,5 vergi alınacaktır.

5. Rus tüccarların kervanlarını on hanlık toprakları üzerinden komşu hanlıklara serbestçe ve güvenlik içinde ulaşmaları sağlanacaktır. Bu tür imkanlar Hokandlılara, Rusya topraklarında da yaratılacaktır.

Ruslarla yapılan ticaret sayesinde şehirlerde yaşayan halkın sayısında da artış meydana gelmiştir. Hokand[36], Namangan, Kattakurgan, Çimkent bu yeni şehirlerden birkaçı idi. Aynı zamanda yeni ticaret yolları ve ticaret merkezleri meydana gelmiştir. Bu dönemde Taşkent'in ahalisi de oldukça artmış ve şehrin iktisadi konumu değerlenmiştir.[37] XVIII. yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyıl başında nüfusu yaklaşık olarak 60.000 ile 80.000 arasında olan Taşkent, Orta Asya'nın o dönemde sanayi ve ticaret merkezlerinden birisine dönüşmüştür. Taşkent, Orenburg, Kazak Bozkırı ve Doğu Türkistan'ın Kulca bölgesi ile ticari ilişkiler içinde bulunmakla birlikte transit bir şehir niteliği de taşımaktaydı. Zira Çin, Hindistan ve başka ülkelerden ticaret mallarının geldiği Taşkent uzun yıllar ticaretin merkezi kimliğini korumuştur. Özellikle Hokand Hanlığı döneminde Türkistan (Yesi) şehrinin dış ticaretteki önemi zirveye ulaşmıştır. Orta Asya'nın güneyi ile Sibirya'yı birbirine bağlayan ticaret yoluna dönüşmüştür. Bu yol Tobol'dan başlayıp İrtiş üzerinden Uludağ eteklerinden Sarısu'ya buradan da Türkistan'a varıyordu. Türkistan şehrinin ticari konumundan istifade ederek Batı Moğolistan, Doğu Türkistan, Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Ruslarla sıkı ticari faaliyetler sürdürülmüştür.[38]

Kazak Türkleri ile yapılan ticaret ise çoğunlukla bire bir takas şeklinde gerçekleşmiştir. Malların değerini hesaplamada birim olarak koyun kullanılmıştır. Kazaklar ile Hokand Hanlığı arasındaki ticaret takas pazarlarında, sınır gümrüklerinde, Taşkent, Hokand ve Kulca gibi büyük ticaret ve ekonomi merkezlerinde gerçekleşmiştir. Kazaklar Hokandlı tüccarlardan pamuklu kumaşlar, bakır ile tunçtan yapılmış çeşitli kaplar, meyveler, halılar, buğday almışlardır. Kazakistan ise Hokandlı tüccarların en çok hayvan sağlayıcısı olarak ilgisini çekmiştir. Sırderya civarındaki birçok Kazak, her sene Taşkent'e 200 bin kadar ve Hokand'a ise 100 bin koyun getirip satmıştır.[39]

Vergi

Temel bütçe kaynağı ticaretten ve göçebelerden alınan vergilerden sağlanmıştır.[40] Kalelerin etrafında yaşayan Kırgızların tümü ve Ulu Cüz

Bu anlaşma 1868 yılı 29 Ocağı'nda Türkistan Genel Valisi Kaufman, 13 şubatında ise Hüdayar han tarafından onaylanmıştır. Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele,* Ankara, 2006, s. 183.

[36] Scott C. Levi, *a.g.e.,* s. 226. 1867 yılında hanlığın merkezi Hokand şehrinin nüfusu 80.000'den fazlaydı.

[37] H. Bababekov, *a.g.e.,* s. 83.

[38] Füsun Kara, "Rus İşgali Öncesi Hanlıklar Arasındaki Türkistan (Yesi) Şehri Mücadelesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi,* İstanbul, 2009, Sayı: 267, s. 59. Türkistan şehrinin milletlerarası, şehirlerarası, bölgelerarası ve Sırderya'nın her bir şehri arasındaki ticaretin büyüklüğünü Türkistan'daki (Yesi) kazılardan elde edilen eski sikke, madalyon ve diğer malzemelere bakarak anlamak mümkündür.

[39] *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar,* Çev. Abdulvahab Kara, İstanbul, 2007, s. 268.

[40] Svat Soucek, *a.g.e.,* s. 191.

Kazaklarının birçok kabilesi Hokand Hanlığına sürekli vergi ödemişlerdir.[41] Yine Doğu Türkistan'da Çin kontrolünün bulunduğu dönemlerde Kaşgar, Yengişehir, Aksu, Uç Turfan, Yarkend ve Hoten'in Müslüman halkı arasında da vergi toplama hakkını elde etmişlerdir.[42]

Hanlar ve beyler ödenecek vergi miktarını ve zamanını da kendi keyiflerine göre belirlemişlerdir. Çoğu zaman halkın ekonomik gücünü göz önünde bulundurmadan vergiler toplanmıştır. Hokand tarihçisi Ebu Ubeydullah *"vergiler toplandıktan sonra Taşkent valisi Ahmet Mirza'ya birçok elçi gelip toplanan vergilerin zorbalıkla toplandığını ve bunun adil olmadığını söylüyordu"* şeklinde kaydetmiştir. Ayrıca vergisini ödeyemeyen göçebe halkın çocuklarının köle olarak alınıp satıldığı da belirtilmiştir. Fergana ve dolaylarını çok iyi bilen seyyah A. Middendolf dağlarda çalı çırpı toplayanlardan tutun da tarım alanlarına su ulaştıran kanallara kadar akıl almaz vergiler konulmuş olduğunu bildirmiştir.[43]

Hanlıkta toplanan en ağır vergi hayvan vergisi idi.[44] Toplanan bu vergiye zekat adı verilip 1/40 oranında alınmıştır.[45] Ancak bu vergiye zekat dense de bunlar zorla toplanmıştır. Hokand hanlığında toprak ve hayvan vergisi dışında çeşitli vergiler alınmıştır. Su, tuz, dokuma, pazarlarda satılan her türlü sebze meyve, yapılan düğün ve hatta gömülen cenaze[46] için dahi vergiler toplanmıştır. Hüdayar Han döneminde alınan vergi türleri ise eşi benzeri bulunmayan bir mecraya girmiştir. Mesela bir bağ ottan, bir kase sütten, on yumurtadan, soytarılardan ayı oynatıcılarından, dükkan bekçilerine varıncaya kadar birçok vergi keşfedilmiştir.[47] Hüdayar Han her şeyden vergi toplayıp büyük bir zenginlik elde etmiştir. Ancak Hüdayar Han'ın sert zulmü ve adaletsizliği, ağır ekonomik hayat halkın öfkesini doğurmuştur.

Hokand Hanlığında altın, gümüş, bakır sikkeler kullanılmıştır. Altın sikkeler tilla, gümüş sikkeler tenge, dirhem, miris; bakır sikkeler ise fulus[48] ya da pul olarak adlandırılmıştır. Sikkelerin üzerinde Hokand Han-

---

41 V.M. Ploskix, *Kirgizi i Kokandskoe Xanstvo,* Frunze, 1977, s. 142.

42 Khalid Adeeb, *a.g.e.,* s. 42. 1835 yılına kadar güneyde Buhara'ya ait Karatigin, Külab ve Darvaz bölgeleri ele geçirilmiş, kuzeydoğuda Kırgız illeri hakimiyet altına alınmış ve hatta Kulca'ya kadar Hokand orduları ilerlemiştir. Çinliler bu durum karşısında bile sessiz kalmak zorunda kalmıştır. Kırgızların isyanları nedeniyle iyice zor durumda kalmış olan Çinliler, Muhammedalihan'ın elçisi Alimşah ile bir anlaşma yaparak, bu isyanlara destek vermemesi şartı ile altı şehrin vergilerinin Hokand hanlığı tarafından toplanmasına izin vermişlerdir.

43 S.A. Oljobaev-Ö.K. Karaev ve diğerleri, *a.g.e.,* 217; H.N. Bababekov, "Ferghana And The Khanate of Kokand", *History of Civilizations of Central Asia,* UNESCO, 2003, C. V, s. 82.

44 Scott Levi, "a.g.m.", s. 227.

45 Khalid Adeeb, "a.g.m.", s. 44.

46 M. Annanepesov, "a.g.m.", s. 88.

47 Scott C. Levi, "a.g.m.", s. 225; Ziyayev, *a.g.e.,* s. 297.

48 E.V. Rtveladze, "Eastern And Northern Central Asia (1750-1850)", *History of Civilizations of Central Asia,* UNESCO, 2003, C. V, s. 449.

larının isimleri Arap alfabesi ile yazılmıştır. Hokand'da sadece bir darphane bulunuyordu. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Hokand darphanesi yoğun bir biçimde çalışmaya başlamıştır. Orada önce altın sikkeler, ondan sonra gümüş tengeler ve bakır sikkeler basılmıştır. Hokand'ın gümüş sikkeleri sadece mahalli ticarette değil, aynı zamanda hanlıklar arasındaki ticarette de geçerli olmuştur.

Muhammed Ömer Han döneminde (1810-1822) para sisteminde reform yapılmıştır. Bu dönemde kullanılan tillanın ağırlığı 4.47-4.6 gram arasında 2 cm çapında idi. 1 tilla ise yaklaşık olarak 21 tengeye eşit değerde idi. Narbuta Han döneminde (1774-1798) ve Muhammed Alim Han (1798-1810) döneminde bir yüzü gümüş diğer yüzü bakır kaplı dirhemler kullanılmıştır. Muhammed Ömer han döneminde yüksek kaliteli gümüş tengeler darb edilmiştir. 4.0 ile 4.6 g. ağırlığında, çapı ise 1.6 ila 2.0 cm arasında idi. 1 tenge ise 4 dirhem ya da 45-60 pul değerinde idi.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde 1 tilla 3 ruble 1 tenge ise 20 gümüş köpek değerinde idi. Hokand hanlığında bakır fuluslarda kullanılmıştır. Onların ağırlığı ise 2.6 ila 4.9 gram arasında ve 13-22 cm çapında idi. 1876 yılında hanlığın Rus hakimiyetine girmesi ile birlikte Hokand tengesi yerini Rus rublesine bırakmıştır.

Sonuç

XV. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya'da merkezi idareler yerini irili ufaklı birçok hanlığa bırakmıştır. Bu hanlıkların ortaya çıkması, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Aynı soydan gelen bu insanların ayrı ayrı siyasi birliklere bölünmeleri beraberinde yoğun bir hakimiyet mücadelesini doğurmuştur. İlkçağlardan günümüze gelinceye kadar birçok tarihi hadiseye sahne olmuş Fergana Vadisi ve bu coğrafyada kurulmuş olan Hokand Hanlığı XVIII. yüzyıl Türkistan tarihine siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan damgasını vurmuştur.

XVI. yüzyılda temelleri atılan fakat XVIII. yüzyıl başlarından itibaren müstakil bir devlet olarak ortaya çıkan Hokand Hanlığı, Türkistan tarihi içerisinde müstesna bir yere sahiptir. 1710 tarihinde kurulmuş olan hanlığın merkezi Hokand şehri, Batı Türkistan'ı Doğu Türkistan'a bağlayan önemli bir ekonomik merkez haline gelmiştir. Oldukça verimli topraklara sahip olan hanlıkta pamukçuluğa büyük bir önem verilmiştir. Suni sulama sistemi sayesinde üretimde her geçen yıl büyük bir artış sağlanmıştır. Memlekette geniş oranda yetiştirilen bu kültür bitkisi zanaatçılığın birçok alanına iş sağlamada da önemli bir yer tutmuştur. Zira zanaatçılar çiftçilik hammaddesi temelinde çeşitli ürünler üreterek memleketin iç ve dış pazar taleplerini karşılamışlardır.

Hokand Hanlığı yürüttüğü iktisadi siyaset sayesinde günden güne güç kazanmıştır. XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Rusya ile ticaret önemli bir yer tutmuştur. XIX. yüzyılın birinci yarı-

sında Hokand Hanlığında yetiştirilen her türlü tarım ürünü Rus pazarlarında satılmıştır. Rusya'nın çok hızlı bir biçimde gelişmekte olan sanayisi için gerekli hammadde kaynaklarına sahip olan bu bölge Rus sanayicilerini kendisine çekmiştir. Rusya'nın yanı sıra Türkistan Hanlıkları, Doğu Türkistan ve Çin ile ticaretin de önemi büyük olmuştur. Ticaret kanalı ile Orta Asya'ya sızan Rusya bir müddet sonra Türkistan Hanlıklarını işgal etmiştir.

Hokand Hanlarının adaletsiz bir şekilde tahsil ettiği vergiler ise hanlığın hakimiyeti altında yaşayan Kırgız ve Kazakları isyana zorlamıştır. Vergi alınan mal çeşidi oldukça fazla ve vergiler mümkün olduğunca her türlü maldan alınmış, halk tam anlamıyla lime lime edilmiştir. Hatta fakirlerin getirip sattıkları kamış, dal parçaları, ceviz ve benzeri şeylerden de vergi alınmıştır.

Son zamanlarda dağlardan arklarla akıp gelen sulara da vergi konmuştur. Bu durum hana karşı isyanların çıkmasına neden olmuştur.

Kaynaklar

Abdurakhimova, Nadira, "The Colonial System Of Power In Turkıstan", *Middle East Studies 34,* 2002, United States of America, s. 242-257.

Alpargu, Mehmet, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler,* C. 8, Ankara, 2000, s. 573.

Adeeb, Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia,* California, 1998.

Amincanova, M., G. Jeltova, *Uzbekistan Halklari Utmiş Tarihidan Lavhalar,* Taşkent, 1974.

Annanepesov, M., "Relations Between The Khanates And With Other Powers", *History of Civilizations of Central Asia, Development in contrast: from the sixteenth to the mid nineteenth century,* UNESCO, 2003, s. 84-89.

Bababekov, Haydarbek, *Hokand Tarihi,* Taşkent, 1996.

Bababekov, H.N., "Ferghana and the Khanate of Kokand", *History of Civilizations Central Asia,* UNESCO, 2003, C. V, s. 82-88.

Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* Ankara, 1975.

Bulduk, Üçler, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi,* Ankara, 2006.

Carmel L. and M. Niyazova, "Textile Arts In Transoxania", *History of Civilizations Central Asia,* UNESCO, 2003, C.V, s. 656-702.

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev. Abdulvahab Kara, İstanbul, 2007.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında,* Ankara, 1975.

Kara, Füsun, "Rus İşgali Öncesi Hanlıklar Arasındaki Türkistan (Yesi) Şehri Mücadelesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi,* İstanbul, 2009, Sayı: 267, s. 58-62.

Lapidus, Ira Marvin, *A History of Islamic Societies,* USA, 2002.

Levi, Scott, C., "The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand, 1709-1822", *Journal of Global History (2007) 2,* London, 2007, s. 214-228.

Melvin, J.N., *Uzbekistan: Transition to Authoritarianism on the Silk Road,* USA, 2000.

Ploskix, V.M., *Kirgizı i Kokandskoe Xanstvo,* Frunze, 1977.

Rtveladze, E.V., "Eastern And Northern Central Asia (1750-1850)", *History of Civilizations of Central Asia,* UNESCO, 2003, C. V, s. 449-458.

Soucek, Svat, *A History of Inner Asia,* Cambridge, 2000.

Ziyayev, Hamid, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele,* Ankara, 2006.